

Araştırma Makalesi

Mezhepçi Anlatılar ve Stratejik Değişimler: 2006 Lübnan-İsrail Savaşı Sonrası İran-İsrail İlişkileri Üzerine Bir Araştırma
Gülenay Göksenin Eren^{1, *}

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans, Kapadokya Üniversitesi, Nevşehir, Türkiye ORCID: 0009-0009-3236-5171

* İletişim: goksenineren@icloud.com

Gönderim: 30.11.2023; Kabul: 15.12.2023. DOI: 10.38154/CJAS.2024.64

Öz: 2006 Lübnan-İsrail Savaşı'ndan, 2015 Nükleer Anlaşması'na kadar yaşanan gelişmeler; Ortadoğu'daki bölgesel güç dengesinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle mezhepsel ayrılıklar, bu zaman dilimindeki siyasi gelişmeleri yakından etkilemiştir. Dolayısıyla yapılan çalışma; mezhepsel ayrılıkların jeopolitik olaylar üzerinde nasıl etkiler yarattığını ortaya koyan, aynı zamanda 2006 Lübnan-İsrail Savaşı'ndan 2015 Nükleer Anlaşması'na kadar olan süreçte Hizbullah'ın bölge dinamiklerinin şekillenmesinde önemli bir aktör olduğunu iddia eden, mezhepçi bir bakış açısını ele almaktadır. Farklı mezheplerin ve ittifaklarının rolüne ışık tutan çalışma, 2006-2015 yılları arasındaki siyasi manzaranın derin bir analizini yaparak, yaşanan olayların hangi bölgesel aktörün lehine olup olmadığını sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, İsrail, Mezhepsel Ayrılık, Hizbullah, Vekâlet Savaşı

Abstract: Developments from the 2006 Lebanon-Israel War to the 2015 Nuclear Agreement; It played an important role in shaping the regional balance of power in the Middle East. Particularly sectarian differences closely affected the political developments in this time period. Therefore, the study conducted; It deals with a sectarian perspective that reveals how sectarian divisions have an impact on geopolitical events, and also claims that Hezbollah is an important actor in shaping the dynamics of the region from the 2006 Lebanon-Israel War to the 2015 Nuclear Agreement. The research, which sheds light on the role of different sects and their alliances, aims to present which regional actor is or is not in favor of the events by making a deep analysis of the political landscape between 2006 and 2015.

Key Words: Iran, Israel, Sectarian Difference, Hezbollah, Proxy War

Giriş

Ortadoğu; siyasi ve dini ayrılıklara dayanan çatışmaların, sıklıkla yaşandığı kaotik bir bölgedir. Ortadoğu'daki bu kaotik yapının nedenlerinden birini, Sünniler ile Şiiiler arasındaki dini ayrılıklara dayanan çatışmalar oluşturmuştur. Mezheplerin dini yorumlardaki ve tarihi olaylardaki farklılıklarından kaynaklanan bu asırlık ayrılık, bölgenin zaman ve mekândaki sosyo-politik manzarasında belirleyici bir faktör haline gelmiştir. Sünniler ile Şiiiler arasındaki mezhepsel ayrılık, Ortadoğu bölgesinde jeopolitik rekabetler dâhil olmak üzere çok yönlü çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu çok yönlü Sünni-Şii çatışması manzarası içerisinde İran ve İsrail'in izlediği politikalar, çatışmaların derinleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Ortadoğu'daki mezhepsel ayrılık, başta bölgesel aktörler olmak üzere uluslararası aktörlerin de dâhil olduğu jeopolitik rekabetlerle iç içe geçerek, gerilim ve çatışmaları daha da körüklemiştir.

Ortadoğu'nun kaotik ortamında; 2006 Lübnan-İsrail Savaşı'ndan 2015 Nükleer Anlaşması'na kadar uzanan dönem, karmaşık jeopolitik manevralar ve mezhepçi dinamiklerle tanımlanan çok önemli bir döneme damgasını vurmuştur. Bu dönem, bölgesel güç dengesinin şekillenmesinin yanı sıra uzun süredir devam eden dini ve mezhepsel ayrılıkların da derinleşmesine neden olmuştur. 2006 Lübnan-İsrail Savaşı'nda Hizbullah'ın Lübnan siyasetinde zorlu bir aktör olarak ortaya çıkmasına ve 2015 yılında İran'ın nükleer programını çevreleyen müzakerelere imza atılmasına kadar yaşanan olan süreçteki gelişmeler; özü itibarıyla Sünni-Şii ayrımına bağlı olup, bölgesel güç dengesini ve bölgesel ittifakları etkilemiştir. Özellikle 2006 yılında Hizbullah'ın bölgesel bir aktör olarak tarih sahnesine çıkışı; sonrasında yaşanacak olan Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı'nda bölgesel güç dengesinin şekillenmesine neden olmuştur. Özellikle Filistin üzerinden İsrail ile doğrudan çatışmayı merkeze alan bir dış politika izleyen İran; Lübnan'da ve Suriye'de İsrail'e karşı Hizbullah'ı desteklemiştir. İsrail ise İran'ın bölgesel güç edinmesine ilişkin kendisiyle aynı endişeleri paylaşan ABD, Suudi Arabistan ve bazı Sünni Arap Körfez ülkeleriyle yeni stratejik ittifaklar geliştirmiştir. Hatta Suudi Arabistan ve İsrail uluslararası topluma İran'ın dizginlenmesi gereken bir aktör olduğu mesajını vermek adına, Nükleer Anlaşma'nın iptal edilmesi konusunda çeşitli stratejik hamlelerde bulunmuştur. Dolayısıyla bu çok yönlü bölgesel rekabetleri anlamlandırabilmek için mezhepsel ayrılıkların ve stratejik ittifakların derinliği değerlendirilecektir.

2006 Lübnan-İsrail Savaşı

2006 Lübnan-İsrail Savaşı veya Temmuz Savaşı olarak bilinen savaş, 2006'da İsrail ile Lübnanlı bir militan grup olan Hizbullah arasında gerçekleşmiştir (Bulut & Bulut, 2021, s. 107). Her ne kadar savaşın taraflarını İsrail ve Hizbullah oluştursa da, savaş daha geniş çerçevede Lübnan, Suriye, İran başta olmak üzere Irak ve bölgede terörizme karşı savaş kavramı çerçevesinde politikalar yürüten ABD'yi de kapsamıştır (Mengüaslan, 2018, s. 108). Hizbullah ile İsrail arasında daha önceden süregelen gerilimler yaşanmıştır. 12 Temmuz 2006 tarihinde iki İsrail askerinin kaçırılması ve 8 askerın öldürülmesiyle Lübnan'da kısa süren sükûnet, yerini kana ve kargaşaya bırakmıştı (Bağhoğlu, 2008, s. 33). Lübnan merkezli bir Şii militan grubu olan Hizbullah, İsrail'in kuzeyine ara sıra roket saldırıları düzenlemiş ve geçmişte İsrail askerlerini kaçırmıştır (Şengül, 2019, s. 29). Böylece savaş Hizbullah tarafından tetiklenmiştir. Buna karşılık İsrail, Lübnan'da Hizbullah'a karşı askeri bir kampanya başlatmıştır. Tarafların bu eylemleri gerilimi artırarak istikrarsızlığa yol açmıştır.

Lübnan-İsrail Savaşı'nda, Hizbullah ile İran yakın ilişkiler kurarak İsrail'e karşı mücadele etmiştir (Göksün, 2016, s. 11). Böylece Lübnan-İsrail Savaşı, Lübnan'daki derin siyasi ve mezhepsel bölünmeleri de tetiklemiştir. Lübnan hükümeti, Batı yanlısı gruplar karşısında Lübnan hükümetinde güçlü bir varlığa sahip olan ve kendi silahlı kuvvetleri olan Hizbullah ile bir ayrışma yaşamıştır. Bu ayrışmalar Lübnan'da, şiddete açık olan kırılğan bir siyasi manzara yaratmıştır. Lübnan-İsrail Savaşı; toplamda 34 gün sürmüş ve her iki tarafında önemli hasar ve sivil kayıplara uğramasına neden olmuştur.¹ İsrail hava saldırıları, deniz ablukaları ve kara operasyonları gerçekleştirirken, Hizbullah İsrail'in kasaba ve şehirlerine roket saldırıları düzenlemiştir (Topal, 2012, s. 112). Bir aydan fazla süren çatışmaların ardından BM Güvenlik Konseyi'nin 1701 sayılı kararı uyarınca, 14 Ağustos'ta taraflar saldırılarını durdurmuştur (Bağhoğlu, 2008, s. 32).

Hizbullah'ın Tarih Sahnesinde Yükselişi

1982 yılında Lübnan'da bulunan Şiiler'in temsilcisi olarak kurulan Hizbullah, İran-İsrail ilişkilerinde en önemli aktörlerden biridir (Ayhan, 2023, s. 52). Lübnan

¹ Ayrıca bkz.

İç Savaşı esnasında, 1979 yılında İran'da Şii mezhepli bir İslami rejimin ortaya çıkması Lübnan'daki Şii grupları cesaretlendirmiştir (Elhan, 2009, s. 7). Hizbullah, 1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi sonucunda tarih sahnesine ilk olarak, EMEL Örgütü çatısı altında çıkmıştır (Cuzdan & Koca, 2021, s. 430). EMEL Hareketi içindeki anlaşmazlıklar, bazı üyelerin; ilerleyen süreçte EMEL Hareketi'nden uzaklaşmasına ve giderek İran ile daha yakın ilişkiler geliştirmesi sonucunda Hizbullah'ı kurmalarına neden olmuştur (Dalgıç, 2014). Özellikle 1979 İran İslam Devrimi sonrasında İran'ın, 1982 yılında Hizbullah'ın kuruluşuyla birlikte Lübnan'daki siyasi etkinliği artmış ve Hizbullah Lübnan'da önemli bir siyasi aktör konumuna gelmiştir (Bulut & Bulut, 2021, s. 111). Dolayısıyla Hizbullah, Lübnan'da var olan otorite boşluğunun, kanlı savaşların ve vekâlet savaşları sürdüren devletlerin ulusal çıkarlarının bir eseri olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Hizbullah'ın önderliğini Hasan Nasrallah yapmıştır (Duman, 2018, 157).

1948 Arap-İsrail Savaşı'ndan itibaren Arap topraklarını işgal eden İsrail, Hizbullah tarafından 2000 yılında Arap topraklarından çekilmeye zorlanmıştır (Oruç, 2017, s. 179). Nasrallah, 2000 yılında yaptığı bir konuşmada İsrail'e karşı zafer kazanılmasında İran'ın ve Suriye'nin büyük katkıları olduğunu aynı zamanda Filistinli mültecileri ve Lübnan halkının koruyuculuğunu üstlenmeye devam edeceğini bildirmiştir (Ayhan, 2023, s. 60). Hizbullah'ın 12 Temmuz 2006'da üç İsraili askeri öldürüp iki askeri daha kaçırmasının ardından İsrail, 34 gün boyunca Güney Lübnan'ı işgal etmiştir (Bağlıoğlu, 2008, s. 32). Lübnan-İsrail Savaşı ile birlikte İsrail, Lübnan halkı tarafından 1982 işgalinden farklı olarak, Lübnan içerisindeki Hıristiyan Marunîleri ve hatta Sünniler ile Şiiileri rahatsız eden bir varlığa (FKÖ'ye) karşı değil, 1990'dan beri yeni yeni toparlanmakta olan Lübnan'ın bizzat kendisine yönelik bir savaş başlatmış olarak algılanmıştır (Özkoç, 2006, s. 313).

2006'da İsrail'in Lübnan'dan çekilmesi Hizbullah'ın yeniden bir kurtarıcı rol üstlenmesine neden olmuştur (Bozkurt, 2014, s. 614). Hizbullah Filistin davasına ve İsrail işgaline karşı elde ettiği zafer Arap toplumunda Hizbullah'ın siyasal bir aktör olmasının kabullenişini kolaylaştırmıştır. İsrail'in Lübnan'dan çekilmesinin ardından İran, Hizbullah'ı değerli bir vekil ve bölgedeki nüfuzunu genişletmenin bir aracı olarak görerek desteğini artırmıştır (Gök, 2021, s. 737). Filistin'de Hamas'ın, Lübnan'da ise Hizbullah'ın artan etkinlikleri ve İsrail'e karşı sergiledikleri mücadele, şüphesiz İran'ın elini bölgede güçlendirmekte olan faktörler olarak dikkat çekmiştir (Bilgenoğlu & Ağır, 2021, s. 262). Ayrıca

Hizbullah'ın İran İslam Devrimi'nden ilham aldığı Şii Müslüman kimliği ortak paydasında, işbirliği içerisinde olmaya devam etmişlerdir.

2011 Arap Baharı Sonrası İran-İsrail İlişkileri ve Ortadoğu

2006 Lübnan İç Savaşı ile 2011 Arap Baharı arasında Ortadoğu'da özellikle Lübnan'da birçok önemli gelişme yaşanmıştır. Mayıs 2008'de Lübnan'da, Batı yanlısı hükümetin müttefikleri ile Hizbullah liderliğindeki muhalefet arasında silahlı çatışmalar doğrutusunda siyasi bir krizle karşı karşıya kalınmıştır (Atlıoğlu, 2008). Arap ülkeleri krizi çözmek adına duruma müdahale ederek Doha Antlaşması'nı imzalamışlardır (Bağlıoğlu, 2008, s. 34). Aynı zamanda 2009'da Lübnan'da parlamento seçimlerine gidilmiştir (Yamak & Diğerleri, 2020, s. 374). Lübnan topraklarında uzun süredir hâkimiyet kuran Suriye Devleti'nin 2005'te Lübnan'dan çekilmesinin ardından, Lübnan'ın iç politikasında Suriye taraftarı 8 Mart Bloku ve Suriye muhalifi 14 Mart Bloku adı verilen ittifak şekillenmeleri kurulmuştur (Ayhan, 2023, s. 52). 2009 seçim sonuçlarına göre Lübnan seçimlerini kazanan 14 Mart İttifakı olmuştur (Köse, 2006, s. 12). Batılı ülkeler tarafından desteklenen 14 Mart İttifakı parlamentoda seçimi kazansa da, Hizbullah ve müttefiklerini temsil eden kişi sayısı artmıştır. Suriye 2005'te Lübnan'dan çekildikten sonra Lübnan'da siyasi bağımsızlığın artmasına ve Lübnan'ın siyasi dinamiklerini yeniden şekillendirmesine neden olmuştur (Ayhan, 2023, s. 53).

2010'un sonlarından başlayıp 2011'e kadar devam eden, topluca Arap Baharı olarak bilinen, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya yayılan bir protesto ve ayaklanma dalgası yaşanmıştır (Karakaya & Çelik, 2021, s. 159). Tunus'ta Aralık 2010 protestolarının Kuzey Afrika ve Orta Doğu'yu kasıp kavuran geniş bir kitle hareketlerine evrilerken bazı devletlerde uzun süredir iktidarını devam ettiren liderlerin iktidardan düşürmesi, İsrail ve bölgede yer alan diğer devletlerin tahmin edebileceği bir gelişme değildi (Cankara, 2021, s. 5659). Bu popüler hareketler dizisi; Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye gibi ülkelerde siyasi reform, sosyal adalet ve otoriter yönetime son verme arayışı sebebiyle meydana gelmiştir (Demirtaş, 2014, s. 13). Suriye, bölgeyi şekillendirmeye devam eden yıkıcı bir iç savaşa sürüklenmiştir.

2006 Lübnan İç Savaşı ile 2011 Arap Baharı arasında dönemde yaşanan bu gelişmeler; Ortadoğu'daki siyasi ittifakları yeniden şekillendirerek, mevcut güç

yapılarına meydan okuyarak ve bugün bölgeyi etkilemeye devam eden çatışmaları tetikleyerek Ortadoğu'ya önemli değişikliklere sebep olmuştur.

Arap Baharı

Arap Baharı, 2010'un sonlarında başlayıp 2011'e ve sonrasına kadar devam eden, Arap dünyasının çeşitli ülkelerinde meydana gelen bir dizi demokrasi yanlısı ayaklanma ve siyasi protesto sonucunda meydana gelmiştir (Mencütek & Diğerleri, 2015, s. 2). Arap Baharı'yla ilgili bu konuya dair önemli bir soru sormak gerekmektedir. İnsanlar sokaklara çıkarak içinde buldukları baskıcı otoriter rejimlere karşı ayaklanmaları, Arap Baharı süreciyle beraber kırılan suskunluk sarmalı neden o zamana kadar beklemiştir?² Bir anda neden Arap devletleri Aralık 2010'da ayaklanmış ve bu hareket bir halk zincirine dönüşerek Arap Baharı olarak tanımlanmıştır? Tunus, Yemen, Cezayir, Libya, Irak, Bahreyn, Mısır ve İran gibi Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da yer alan ülkelerde yaşanan işsizlik, enflasyon, sosyal refahın olmayışı, siyasi anlamda yozlaşma, gıda eksikliği, düşünce özgürlüğünün yokluğu ve yolsuzluk sorunları Arap dünyasındaki protesto hareketlerinin artmasına ve giderek yayılmasına neden olmuştur (Dede, 2011).

Arap Baharı'yla birlikte Ortadoğu'nun en önemli meselelerinden biri olan İsrail-Filistin sorunu dahi uluslararası gündemden düşmüş ve İsrail, artık Ortadoğu'da bölgesel istikrarsızlığa neden olan devletlerden biri olarak görülmemeye başlanmıştır (Cankara, 2021). Birçok Arap ülkesi; siyasi özgürlükleri kısıtlayan, muhalefeti bastıran ve sivil özgürlükleri sınırlayan uzun süredir devam eden otoriter rejimler tarafından yönetilmiştir (Akbaş, 2012, s. 54). Bu baskıcı rejimlere yönelik hayal kırıklığı ve öfke, halk ayaklanmalarına yol açmıştır. Aynı zamanda o dönemde birçok Arap ülkesinde; yüksek işsizlik oranları, enflasyonun artması, gelir eşitsizliği ve yolsuzluk yaygın bir şekilde yaşanmıştır (Erdurmaz, 2013, s. 45). Bu ekonomik zorluklar, Arap ülkelerinde gençlere yönelik fırsatların yaratılmamasıyla birlikte toplumun rejimlere yönelik

² Arap Baharı'ndaki suskunluk sarmalı için ayrıca bkz.

https://www.researchgate.net/profile/Onur-Taydas-2/publication/295073298_Suskunluk_Sarmali_Kurami_Baglaminda_Toplumsal_Hareketler_ve_Sosyal_Medya/links/56c6c93608ae03b93ddb1325/Suskunluk-Sarmali-Kurami-Baglaminda-Toplumsal-Hareketler-ve-Sosyal-Medya.pdf

hoşnutsuzluğunu körüklemiş ve protestolar için verimli bir ortam sağlamıştır (Buzkıran & Kutbay, 2013, s. 149). Özellikle sosyal medya platformlarının ortaya çıkışı ve internete erişimin artması, Arap Baharı'nda çok önemli bir rol oynamıştır (Tarkowski, 2011). Dolayısıyla medya, Arap Baharı'nda önemli bir araç olarak kullanılmıştır.

Arap Baharı; bir sokak satıcısı olan Mohamed Bouazizi'nin kendini yakmasının ardından Aralık 2010'da Tunus'ta başlamıştır (Koçak, 2012, s. 24). Protestoların oldukça etkili olması sonucunda; Ocak 2011 tarihinde, Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Ben Ali istifa etmiştir (Kırık, 2012, s. 90). Tunus'taki protestolar; benzer sorunlar yaşayan ülkelerde domino etkisi göstererek yayılmıştır (Buzkıran & Kutbay, 2013, s. 149). Arap Baharı; rejimler ve liderler değiştikçe Suriyeli isyancıları da harekete geçirerek ülke çapındaki protestolar sonucunda kamuya ait olan malların hasar görmesine neden olmuştur (Buzkıran & Kutbay, 2013, s. 153). Suriye'deki durum, çeşitli aktörlerin çatışmaya dâhil olduğu, bugüne kadar devam eden tam anlamıyla bir iç savaşa dönüşmüştür (Özdemir, 2016, s. 83). Dolayısıyla Arap Baharı; birçok Ortadoğu ülkesinde siyasi istikrarsızlığa ve otoriter rejimlerin yıkılmasıyla birlikte bir güç boşluğuna neden olmuştur (Koralan, 2016, s. 35). Suriye ve Yemen gibi ülkelerde uzun yıllar boyunca devam eden güç mücadeleleri ve çatışmalar aynı zamanda insani kayıpların yaşanmasına da neden olmuştur (Yılmaz, 2020, s. 26). Özellikle Arap Baharı'ndan sonra; Sünni-Şii çatışmaları derinleşmiş, İslamcı hareketler Ortadoğu'da artmaya başlamış, hatta Müslüman Kardeşler Mısır'da, ordu darbe gerçekleştirinceye kadar kısa süreliğine iktidara gelmiştir. İslamcı partiler, birçok Ortadoğu ülkesinde siyasi nüfuz kazanmıştır. (Bingöl, 2013, s. 36- 39).

İran Perspektifinden Arap Baharı

Ağırlıklı olarak Şii Müslüman bir ülke olan İran, Arap Baharı 'na kendi jeopolitik çıkarları ve başta Suudi Arabistan olmak üzere bölgedeki Sünni çoğunluklu ülkelerle rekabet etme perspektifinden bakmıştır (Kılıç, 2020, s. 114). İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabet, Arap Baharı sırasında özellikle Bahreyn ve Suriye gibi ülkeler üzerinde artmıştır. 1979'daki İslam Devrimi'nden sonra geliştirilen Velayet-i Fakih doktrinine göre Irak, Yemen, Suudi Arabistan ve Bahreyn gibi ülkelerde yaşayan Şiiler'in, İran'ın dini liderliğine bağlılık göstermeleri istenmiştir (Çirakoğlu, 2017, s. 103). Arap Baharı süreci içerisinde İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişki; derin bir bölgesel ve jeopolitik rekabete damgasını vurmuştur (İnat, 2016, s. 19). İran ve Suudi Arabistan, Ortadoğu'da

İslam'ın farklı mezheplerini temsil eden ve farklı jeopolitik çıkarlara sahip olan iki büyük bölgesel gücü oluşturmuştur. İran ağırlıklı olarak Şii Müslümanlık, Suudi Arabistan ise Sünni İslam'ı takip etmiştir (Tarık, 2019, s. 76) Arap Baharı, her iki ülkeye de etkilerini artırma ve ortaya çıkan siyasi ortamı kendi lehlerine çevirme fırsatı yaratmıştır.

Suudi Arabistan, İran'ın bölgede daha güçlü bir yer edinmemesi için Sünni liderliğindeki hükümetleri desteklemiş ve İran'la potansiyel bağları olan hareketlere karşı çıkmıştır (Torabi, 2012, s. 109). İran ise Arap Baharı'ndaki Şii toplulukları destekleyerek Bahreyn, Irak, Lübnan ve Suriye gibi ülkelerde Şii liderliğindeki hükümetleri güçlendirmeye çalışmıştır (Akdoğan, 2012, s. 472). İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabet ve vekâlet savaşları; Ortadoğu'daki mezhepsel gerilimleri körükleyerek bölgedeki mevcut bölünmeleri şiddetlenmesine yol açmıştır (Kılıç, 2020, s. 115). Ayrıca İran'ın Lübnan'da Hizbullah ve Gazze Şeridi'nde Hamas gibi İsrail karşıtı gruplara destek vermesi Arap Baharı'nda aynı tutarlılıkta devam etmiştir (Tür, 2015, s. 90). İran için bu Şii gruplar, İsrail'e karşı "Direniş Eksenini" nin bir parçası olmuştur (Akdoğan, 2012, s. 478). Öte yandan İran Arap Baharı'nı, bölgedeki nüfuzunu genişletmek ve Batı destekli rejimlerin egemen olduğu statükoya meydan okumak için uygun bir ortam olarak değerlendirmiştir (Çırakoğlu, 2017, s. 103).

İsrail Perspektifinden Arap Baharı

İsrail'in Arap Baharı'nın başlangıcında gelişmeleri yakından takip etme politikası, bölgede özellikle İslami grupların etkinliğinin artmasıyla birlikte değişiklik göstermiştir. Mısır'da bir anda rejim değişikliğine gidilmesi ve Ürdün'de protestoların giderek şiddetlenmesi İsrail'in giderek tedirgin olmasına neden olmuştur (Cankara, 2021, s. 5663). Çünkü İsrail, Arap Baharı'nda Mısır ve Ürdün ile barış anlaşmalarını sürdürmüştür. Öte yandan Arap Baharı'ndan kısa bir süre önce Lübnan'da Hizbullah'ın desteğiyle birlikte yeni hükümet kurulmuştur. İsrail, bu olay sonrasında ve Arap Baharı esnasında demokratikleştirilme sürecini, bir güvenlik krizi olarak yorumlamıştır (Zacharia, 2011).

3 Temmuz 2013 tarihinde Mısırlı General Abdulfettah el-Sisi liderliğindeki bir darbeyle Muhammed Mursi'nin iktidarının sona erdirilmesiyle Müslüman Kardeşler statüsünü kaybetmiş ve Suriye'deki kaos ortamı bir iç savaşa sürüklenerek uluslararası toplumun bundan sonra İsrail'i Ortadoğu'daki istikrarsızlığı yaratan bir devlet olarak görmeyip aynı zamanda Ortadoğu'dan

bahsedildiğinde Filistin mücadelesinden değil de Arap Baharı'nda yaşanan olaylardan söz edilmeye başlanmıştır (Cankara, 2021, s. 5666). Mısır'daki geçiş, Mısır'ın gelecekte belirleyeceği yönü ve İsrail-Mısır ilişkileriyle ilgili tutumu hakkında İsrail'in kaygıları oluşmaya başlamıştır ancak yine de temkinli bir yaklaşım sürdürerek istikrarlı ve demokratik bir Mısır'ı desteklediğini ifade etmiştir (Göngen, 2014, s. 11-12). Öte yandan Suriye'de bir iç savaş yaşanmaya başlamasıyla birlikte artık İsrail, uluslararası toplum tarafından Ortadoğu'da istikrarsızlığa neden olan bir aktör olarak görülmemeye başlanmıştır. Ayrıca uluslararası gündemden Ortadoğu'daki İsrail-Filistin mücadelesi düşmüş, yerini Arap Baharı almıştır. Böylece İsrail-Filistin arasında kalıcı bir barış sağlanması, bölgenin en önemli sorunlarından biri olmaktan çıkmıştır (Gire, 2016, s. 52). Dolayısıyla iki tarafında birbirine yönelik politikaları ve stratejiler, İsrail'de Filistin'le kalıcı barış sağlamak isteyen partilerin rolünün artması, Hamas ve El-Fetih'in bölünmüşlüğü gibi konular gündemin dışında kalmıştır (Cankara, 2021, s.1).

İsrail, artan huzursuzluk potansiyeli ve bunun İsrail-Filistin ilişkileri üzerindeki olumsuz bir etki yaratacağını düşünse de Arap Baharı, İsrail-Filistin dinamiğinde önemli değişikliklere yol açmamıştır (Pratt, 2013, s. 31). İsrail, İran'ın bölgesel emelleri hakkındaki ortak endişeleri nedeniyle, başta Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri dâhil olmak üzere birçok Körfez ülkesiyle gizli ve resmi olmayan anlaşmalar imzalamıştır (Koç, 2020, s. 251). Arap Baharı sırasında İsrail, bölgedeki istikrarı ve kendi güvenliği üzerindeki etkileri anlamaya çalışarak yaşanan gelişmeleri izlemeyi tercih etmiştir. Ayrıca 1979 yılından itibaren İsrail'in Ortadoğu bölgesinde algılamış olduğu temel kaygılarından biri; Arap Baharı'nı kendi lehine olacak şekilde değerlendiren İran'ın giderek bölge güçlü ve etkili olmaya başlamış olmasıdır (Tür, 2015, s. 90).

2011 Suriye İç Savaşı

Suriye'de özellikle Hafız Esad döneminde Baas rejimiyle başlayan otokratik bir yönetim anlayışı politik baskıların yaşanmasına neden olmuştur. 1963 darbesinden sonra Baas Partisi Suriye'de tek resmi parti olarak faaliyet göstermiştir (Özdemir, 2016, s. 85). Bu durum, Suriye'de güçlü bir muhalefet yaratmıştır. Hafız Esad döneminde "Şam Baharı" adı verilen hareket olmak üzere çeşitli gruplardan muhalif sesler yükselmeye başlamıştır (Landis & Pace, 2007, s. 47). Suriye'deki muhalefetin başını çeken en önemli muhalif grup Müslüman Kardeşler, Hafız Esad'ın yıllarca politik baskılarına maruz kalmış ve

bu muhalefet Suriye'den ihraç edilme kararıyla karşı karşıya kalmıştır (Gökçe, 2021, s. 44). Arap Baharı'ndan sonra, Damascus Spring adı verilen Şam Baharı'nda halkın biriktirdiği talepler, son 30 yılın baskıcı rejiminden ziyade daha ılımlı ve daha demokrasi kurallarını içeren bir rejime geçişi ihtiva etmiştir (Kuzu, 2019, s. 28). Hafız Esad döneminde "Şam Baharı" adı verilen hareket olmak üzere çeşitli gruplardan muhalif sesler yükselmeye başlamıştır (Landis & Pace, 2007, s. 47). Benzer şekilde Hafız Esad'dan sonra 2000 yılı itibariyle iktidara gelen oğul Beşar Esad; siyasi muhalefetin bastırın, insan hakları ve özgürlüklerini kısıtlayan otoriter bir rejim olmaya devam etmiştir (Acar, 2013, s. 132). Dolayısıyla Suriye'de bulunan rejim muhalifleri, giderek Esad yönetiminden hoşnutsuz ve şikâyetçi olmaya başlamıştır. Ancak muhalif grupların her biri Esad yönetimi tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır (Gökçe, 2021, s. 38). Bu durum muhalif grupların radikalleşmesine ve çatışmanın daha da tırmanmasına yol açmıştır (Akkan & Aksu, 2023, s. 172). Güvenlik güçleri tarafından aşırı güç kullanımı, keyfi tutuklamalar ve işkence muhalefetin öfkesini körüklemiş ve silahlı bir isyanın başlamasına neden olmuştur (Atacan, 2014, s. 111). Arap Baharı'nın Ortadoğu'da beklenmedik bir etki yaratmasıyla birlikte Suriye'deki muhalefet bastırılmamaya başlamıştır. Esad rejimi, Suriye'de hızla yayılmaya başlayan protestoların önüne geçememiştir.

Sonuç olarak iç savaş sonrasında Suriye'de, çok sayıda tarihi ve arkeolojik yapılar çatışmalar sırasında ciddi şekilde hasar görmüş veya yok edilmiştir.³ Halep, Palmyra ve daha pek çok antik kent, yalnızca Suriye'ye değil, bir bütün olarak insanlığa ait paha biçilmez kültürel mirasın kaybına yol açan büyük hasar görmüştür. Milyonlarca Suriyelinin yerinden edilmesinin dünya çapında mülteci krizlerine yol açmıştır (Bozkurt, 2018, s. 62). Suriye ekonomisi, ticaretin aksamasıyla savaştan ciddi bir şekilde etkilenmiş, Suriye'deki işsizlik ve enflasyon oranı da artmıştır (Salmaşur, 2020, s. 88). Suriye'deki savaş uluslararası ilişkilerde aktörler arasındaki ilişkilerin gerilmesine ve bir çözüm bulmaya yönelik diplomatik çabalar için zorluklar yaratmıştır. Uluslararası aktörler tarafından çok sayıda barış süreci ve müzakere girişiminde bulunulmuştur (Zartman & Touval, 2007, s. 39) Ancak kapsamlı ve kalıcı bir çözüm bulma konusunda zorlanılmıştır. Bu da Suriye halkının çektiği ıstırapın uzamasına

³ Ayrıca bkz.

neden olmuştur. Suriye İç Savaşı'nın sonuçlarının çok yönlü ve birbiriyle bağlantılı olduğunu, bu durumun Suriye'de ve Ortadoğu bölgesinde uzun vadeli etkileri olan bir krize dönüştüğünü belirtmek son derece önemlidir.

Suriye İç Savaşı'nda İran ve Hizbullah'ın Rolü

İran, 2011'de patlak veren Suriye İç Savaşı'nda Suriye'ye destek vermiş ve savaş sırasında en etkili aktörlerden biri olmuştur. İran'ın Suriye İç Savaşı'na dâhil olması, öncelikle bölgesel ve jeopolitik çıkarları tarafından bir motive kaynağı oluşturmuştur (Polat & Kaya, 2022, s. 5). İran, Beşar Esad liderliğindeki Suriye rejimini destekleyerek bölgedeki önemli bir müttefiki olan Suriye ile ittifakını Suriye İç Savaşı'nda güçlendirmiştir. Bu durum, İran'ın gücünü yansıtmaya ve nüfuzunu Akdeniz bölgesi boyunca genişletmesine, rakip bölgesel güçlere karşı konumunu güçlendirmesine olanak tanımıştır (Kökçam, 2019, s. 45). Şii yerleşimlerin özellikle Irak ve Lübnan sınır bölgeleri ile Şam ve çevresinde yoğunlaştırılması, Tahran-Akdeniz karayolu bağlantısını sağlayan hattın kontrolünün garanti altına alınmasına hizmet etmiştir (Okalan & İşyar, 2023, s. 29). Öte yandan İran'ın savaşa dâhil olmasında; Suudi Arabistan ve Türkiye gibi bölgesel rakiplerinin etkisine meydan okuması ve Akdeniz'de bir güç oluşturma düşüncesi etkili olmuştur (Dersan Orhan, 2016, s. 96). Ayrıca Suriye İç Savaşı İran'a; Ortadoğu bölgesindeki etkinliği artırmak, Suudi Arabistan ve İsrail gibi bölgesel rakiplerine karşı mücadele etmek için bir geçit sağlamıştır. Suriye, İran'ın İsrail'e karşı "direniş ekseninde" hayati bir bağlantı görevi görmüştür (Sinkaya, 2015, s. 48). İran'ın ABD, İsrail ve bölgedeki Sünni blok karşısında direniş cephesine liderlik eden pozisyonunun korunmasında ve Doğu Akdeniz'e ulaşma stratejisinin sürdürülmesinde kritik öneme sahip olan bölgesel vekil gücü Lübnanlı Hizbullah ile bağlantısını Irak ve Suriye üzerinden gerçekleştirdiği hesaba katılmalıdır (Okalan & İşyar, 2023, s. 16). Dolayısıyla İran; Suriye rejimini destekleyerek İsrail'e karşı stratejik bir derinlik yaratmaya ve potansiyel olarak İsrail sınırlarına daha yakın yerlerde daha güçlü bir askeri varlık kurmaya çalışmıştır.

Suriye İç Savaşı, ağırlıklı olarak Sünni muhalefetin Alevi liderliğindeki Esad hükümetine karşı savaşıyla büyük ölçüde mezhepsel bir boyut kazanmıştır (Akkan & Aksu, 2023, s. 156). İran, Alevi Esad rejimini destekleyerek, Sünni İslamcı grupların yükselişini ve etkilerinin bölgeye seyretmesini engellemeye çalışmıştır (Kocatepe, 2017, s. 75 Suriye İç Savaşı'nda İran'ın desteklediği en önde gelen vekil güç, Lübnan merkezli bir Şii militan

grubu olan Hizbullah olmuştur (Ayhan, 2023, s. 53). Böylece İran, Hizbullah üzerinden Suriye'deki etkisini güçlendirmiş ve gücünü sınırlarının ötesine taşımıştır (Okalan & İşyar, 2023, s. 20). İran'ın iç savaş sırasında uyguladığı politikalarında mezhepsel faktörler etkili olsa da, İran'ın hedefleri mezhepsel çıkarlarının ötesine geçmiştir. Ancak İran destekli Hizbullah'ın Suriye'ye müdahalesi; Esad rejiminin topraklarını geri kazanmasına yardımcı olurken, aynı zamanda kaynaklarını zorlamış ve onu özellikle Sünni çoğunluklu devletler ve İsrail ile bölgesel rekabete maruz bırakmıştır.

Suriye İç Savaşı'nda İsrail'in Rolü

Suriye İç Savaşı, tarih sahnesinde kendini göstermeye başladığında İsrail, yaşanan gelişmelerden endişe duymuştur. Hizbullah için Suriye yalnızca İran ile bağlantısını sağlayan önemli bir geçiş noktası olmayıp, ayrıca örgütün İsrail karşısındaki askeri kapasitesinin sürdürülebilirliği bakımından önemli olan çok sayıda askeri eğitim kampları ve silah depolarının bulunduğu bir güvenli bölgeyi temsil etmiştir (Okalan & İşyar, 2023, s. 20). Hizbullah'ın Suriye'deki aktif rolünün giderek artması üzerine İsrail, Hizbullah'ın düşmanca duruşu, İsrail karşıtı söylemi ve askeri müdahaleleri nedeniyle Hizbullah'ı önemli bir güvenlik tehdidi olarak görmeye devam etmiştir (Kökçam, 2019, s. 47). İsrail gelişmiş silahların; Suriye'den Lübnan'daki Hizbullah'a transferini, (Elhan, 2019, s. 12) Golan Tepeleri üzerinden engellemeye çalışmıştır.⁴ İsrail, Hizbullah tarafından silah nakli için kullanıldığını düşündüğü tüm silah üretim tesislerini ve transfer yollarını hedef alarak Suriye içinde hava saldırıları düzenlemiştir. Hizbullah ve diğer İran destekli Şii milis grupların güneyde -özellikle de Golan Tepeleri 'nin bulunduğu sınır bölgelerinde- artan varlığının Tel-Aviv yönetiminde yarattığı güvenlik endişesi ise, İsrail'in Suriye'deki İran destekli milislere ait mevzilere hava saldırıları düzenlemeye başlamasına yol açmıştır (Okalan & İşyar, 2023, s. 26). Bu saldırılar, Hizbullah'ın askeri müdahalelerini azaltmayı ve silahlara erişimini engellemeyi amaçlamıştır.

İsrail, Esad rejiminin Golan Tepeleri'ni geri alma ihtimaline yönelik muhalifleri destekleyerek bölgedeki güvenliğini sağlamaya çalışmıştır (Özden, 2022). Golan Tepeleri' nin statüsü uluslararası bir anlaşmazlık konusu olmaya

⁴ Ayrıca bkz.

devam etmiştir. Çoğu ülke Golan Tepeleri'ni Suriye toprağı olarak görmekte ve BM Güvenlik Konseyi kararlarına dayanan müzakere edilmiş bir çözümü desteklemiştir. (Çınar, 2021, s. 20). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, "İsrail'in Golan Tepeleri'ndeki egemenlik iddiaları yok hükmündedir" açıklamasında bulunmuş, Arap Birliği ile İslam İşbirliği Teşkilatı da Netanyahu'nun açıklamalarına tepki göstermiştir (AA, 2019). Golan Tepeleri, Suriye İç Savaşı esnasında çeşitli isyancı gruplar, Suriye hükümeti ve stratejik önemi nedeniyle Golan Tepeleri'ndeki kontrolü sağlamak adına dış aktörlerin de dâhil olduğu çekişmeli bir bölge haline gelmiştir (Çetintaş & Sönmez, 2023, s. 88). İsrail'e göre ise İran, Suriye iç savaşı boyunca Şam yönetimine verdiği destek karşılığında, İsrail'in işgal altında tuttuğu Golan Tepeleri yakınlarında askeri üs, Suriye'nin Akdeniz kıyısında da deniz üssü elde etmeyi planlamaktadır (Yüksel, 2019, s. 91). Dolayısıyla İsrail'in izlediği stratejilerin temelini; ulusal güvenlik kaygısı, Suriye çatışmasının bölgesel dinamikleri ve özellikle Hizbullah ile İran arasında yıllardır süren rekabet gibi faktörler etkili olmuştur.

Özetlemek gerekirse Suriye İç Savaşı'nın İsrail için artan güvenlik endişeleri, sınırlarına yakın İran nüfuzunun genişlemesi, insani kriz ve aşırılık yanlısı grupların potansiyel yükselişi dâhil olmak üzere geniş kapsamlı sonuçları olmuştur. İsrail çatışmadan etkilenen Suriye halkına sınırlı insani yardım sağlarken güvenlik çıkarlarını korumak için önlemler almıştır (Kökçam, 2019, s. 46). Suriye'deki durum İsrail'in tutumlarındaki değişkenliğini korumaya devam etmektedir.

2015 İran Nükleer Anlaşması

İran'ın nükleer çalışmaları özellikle Humeyni'nin 1980-1988 İran-İrak Savaşı'ndan sonra, insanlığa bir fayda sağlamadığı düşüncesiyle durdurulmuştur (Demir, 2018). Bununla birlikte devrimden hemen sonra yaşanan İran-İrak Savaşı esnasında İran'daki nükleer tesislerin çoğu Irak tarafından bombalanmıştır (Köse, 2008, s. 20). İran-İrak Savaşı'nda hasar gören nükleer tesislerin onarımı için Almanya, Hindistan ve Çin gibi ülkelerle görüşmeler düzenlense de ABD'nin bu ülkelere baskı uygulaması üzerine nükleer tesislerin onarımı tamamlanamamıştır (Jane, 2017, s. 273). ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'da etkinliğini artırma girişimleri karşısında İran, Rusya için stratejik bir ortak olmuştur. İran'ın jeopolitik konumu, Rusya'nın İran'la askeri ve nükleer alanda işbirliği yapmasına neden olmuştur (Akkoyunlu, 2007, s. 66). ABD, ezeli rakibi olan Rusya'ya karşı İran'la nükleer bir işbirliği içerisinde

olmasından dolayı baskı yapmış ve İran'ın nükleer silahlar bulundurduğuna dair ispatı olmayan istihbarat raporları yayınlamıştır (Hamzaoğlu & Hoşfikirer, 2022, s. 554). Ancak buna rağmen iki taraf arasındaki nükleer işbirliği 2002 yılına kadar herhangi bir BM denetimi olmadan devam etmiştir (Yeşiltaş, 2019, s. 3957).

14 Ağustos 2002 tarihinde İran'daki İslami rejime muhalif olan Halkın Mücahitleri Örgütü'nün eski bir üyesinin Washington D.C.'de düzenlenen bir basın toplantısında İran'daki kaynaklara dayanarak yaptığı açıklamada, Natanz ve Arak'ta nükleer silah yapmaya yönelik gizli nükleer tesisler inşa edildiğini ileri sürmesi üzerine İran ile ABD, AB ve BM arasında sürecek olan nükleer kriz dönemi başlamıştır (Yalçın, 2015). 2003 yılında İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ülkesinin nükleer yakıt çevrimi çalışmaları yürüttüğünü açıklarken, UAEA Direktörü Baradey, İran'ın Natanz ve Arak'taki çalışmalarını gizleyerek NPT'yi (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması) ihlal ettiğini belirtmiştir (Köse, 2018, s. 20). Bunun üzerine İran ile ABD, AB ve BM arasında 2015 İran Nükleer Anlaşması'na kadar bir nükleer kriz dönemi yaşanmıştır (Gül & Karapınar, 2019, s. 280). Öncelikli olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşmiş Milletler, İran'ın nükleer programını engellemeye çalışıp İran'ı 1970'te imzalanan NPT'nin (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması) hükümlerine uymaya zorlamıştır.

Başta ABD ve İsrail olmak üzere bazı ülkeler, İran'ın nükleer silah üretme kapasitesine oldukça yaklaştığını iddia etmiştir. 5 Yaklaşık üç yıl süren müzakereler sonucunda; İran yönetimi ile P5+1 ülkeleri olarak adlandırılan BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Fransa ile Almanya'nın yanı sıra Avrupa Birliği arasında Temmuz 2015'te müzakere yürütülmeye başlanmıştır.6 KOEP; 20 Temmuz 2015 tarihinde BM Güvenlik Konseyi, 17 Eylül 2015 tarihinde ABD Kongresi ve 13 Ekim 2015 tarihinde İran Meclisi tarafından onaylamıştır (Gül & Karapınar, 2019, s. 88). Ancak 2015 yılında ABD Başkanı Donald Trump, başkanlık yarışına girdiği süreçte;

⁵ Ayrıca bknz. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-iran-nukleer-anlasmasi/1139503>

⁶ Ayrıca bknz. <https://tr.euronews.com/2018/08/25/iran-yeni-nukleer-santral-icin-rusya-ile-gorushmelere-basladi->

İran Nükleer Anlaşması'na itiraz etmiştir.⁷ Obama yönetiminin imzaladığı anlaşmaya karşı çıkan Trump, Kasım 2016'daki başkanlık seçimi öncesi ve sonrasında anlaşmayı, "dünyanın en kötü anlaşması" olarak niteledi (AA, 2018). Anlaşmaya taraf olan Fransa ve Almanya gibi ülkeler Trump'ı anlaşmadan çekilmemesi için ikna etmeye çalışsa da⁸ Trump 8 Mayıs 2018'de anlaşmadan çekilmiştir.⁹ Ayrıca yapılan anlaşmanın, İran'ın balistik füze denemelerini kapsamayışı ve anlaşmanın üzerinden 10 yıl geçtikten sonra İran'ın yeniden nükleer silah elde edebilme imkânı, Trump'ın anlaşmanın maddelerinde ciddi kusurların olduğunu ifade etmesine neden olmuştur.¹⁰ Dolayısıyla Trump daha güvenli bir anlaşma yapılabileceğini iddia etmiş ve anlaşmadan çekilmiştir.

Suudi Arabistan'ın Anlaşmaya Yönelik Tutumu ve İsrail ile Stratejik Ortaklığı

Aralarında Katar, Umman, Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'nin de bulunduğu Körfez ülkeleri, İran ve Batılı devletler arasında yapılan müzakereleri ve ardından İran Nükleer Anlaşması'nın uygulanmasını yakından takip etmiştir. İlerleyen süreçte Obama'nın; İran hükümetiyle bir nükleer anlaşmaya imza atması ve İran'ı uluslararası sisteme dâhil etmesi, Körfez ülkeleri tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır (Erboğa, 2020). Özellikle bu anlamda İran'ın en büyük bölgesel rakiplerinden biri olan Suudi Arabistan, İsrail'le stratejik bir ortaklık geliştirmiştir. Her iki taraf da dikkatlice geliştirilen iş birliğini İran'ı uyarmak için kullanmayı umarken, Suudi

⁷ Ayrıca bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-iran-nukleer-anlasmasi/1139503>

⁸ Ayrıca bkz. <https://www.haberturk.com/almanya-ingiltere-ve-fransa-trump-i-ikna-etmeye-calisiyor-1936056>

⁹ Ayrıca bkz. <https://www.setav.org/analiz-nukleer-anlasma-sonrasi-abdnin-iran-politikasi/>

¹⁰ Ayrıca bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/iranla-nukleer-anlasmada-balistik-fuze-krizi/1133263>

Arabistan halkı İsrail ile daha yakın ilişkiler kurmaya şimdiden hazırlanmaktadır.¹¹

14 Temmuz 2015'te İran ile P5+1 ülkeleri arasında bir Nükleer Anlaşma'nın imzalanmasından sonra Suudi Arabistan ve İsrail'in İran'la olan ilişkileri daha da gerginleşmiştir (Acar, 2022, s. 176). Dolayısıyla Suudi Arabistan ve İsrail, İran'ın bölgesel güç kapasitesini artırması durumunda bölgesel rakipleri olan İran'ın, kendilerine yönelik sergileyeceği strateji konusundaki kaygıları giderek derinleşmiştir (Al Jazeera, 2015).¹² Bu faktörler, başta Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin özellikle ulusal güvenliklerine yönelik tehditlerle mücadele etmeleri için benzer araç ve teknikleri kullanarak İran'a karşı mücadele vermelerine neden olmuştur (Erboğa, 2020). Bu kaygının derinleşmesi sonucunda Suudi Arabistan ve İsrail, aralarında herhangi bir diplomatik ilişki bulunmamasına rağmen İran'ın anlaşma doğrultusunda bölgesel denklemde edindiği konum karşılığında İran'a ve anlaşmaya karşı çıkararak stratejik bir ortak haline gelmişlerdir (Rakipoğlu & Kurt, 2019, s. 111). Suudi Arabistan ve İsrail, İran'ın ulusal güç kapasitesinin önüne geçmek ve uluslararası yaptırımların yeniden İran'a uygulanması için Nükleer Anlaşma'nın iptal edilmesini istemiştir (Akdoğan, 2021, s. 481).

Suudi Arabistan yapılan anlaşmanın; bölgedeki İran tehdidini dengelemek için kendi nükleer programlarını geliştirmeye çalışan diğer ülkelerle birlikte bölgede bir nükleer silahlanma yarışına yol açabilme ihtimalinden endişe duymuştur.¹³ Dolayısıyla Suudi Arabistan ve İsrail, Nükleer Anlaşma'nın; İran'ın Lübnan, Suriye, Yemen ve Irak gibi ülkelerdeki militan gruplara verdiği desteği ele alması gerektiğini de vurgulamıştır. Suudi Arabistan ve İran, Ortadoğu'daki nüfuz etkilerini ve güç kapasitelerini artırma konusunda uzun süredir devam eden bir rekabet içerisinde (Cavlak & Gök, 2021, s. 2132). Suudi

11 Suudi Arabistan ve İsrail'in 'örtülü ittifakı' Jonathan Marcus Savunma ve Diplomasi Muhabiri 25 Kasım 2017 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42109959> Erişim tarihi 22 Mayıs 2023)

12 Ayrıca bkz. <https://www.aljazeera.com/news/2015/4/14/why-saudi-arabia-and-israel-oppose-iran-nuclear-deal>

13

Ayrıca

bkz.

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/03/150316_suudi_arabistan_iran

Arabistan, bir nükleer anlaşmanın İran'ı cesaretlendirebileceğinden, bölgede nüfuz uygulama yeteneğini artırabileceğinden, potansiyel olarak Suudi Arabistan ve müttefikleri için bir güvenlik tehdidi oluşturabileceğinden endişe etmiştir. Dolayısıyla Suudi Arabistan ve İsrail uluslararası topluma İran'ın dizginlenmesi gereken bir aktör olduğu mesajını vererek, Nükleer Anlaşma'nın iptal edilmesi konusunda çeşitli stratejik hamlelerde bulunmuştur.

Sonuç

Lübnan'daki çatışma, Ortadoğu bölgesinde Türkiye de dâhil olmak üzere komşu ülkelerin istikrarını etkileyen değişken bir duruma sebebiyet vermiştir. Lübnan-İsrail Savaşı'nda İran ve Suriye'nin Hizbullah'a destek vermesi, İsrail'in bölgedeki etkisine karşı koyma istikrarlarını göstermiştir. Lübnan-İsrail Savaşı'ndan sonra; Ortadoğu'da bir dönüm noktası olan, 2010'un sonlarından başlayıp 2011'e kadar devam eden, topluca Arap Baharı olarak bilinen, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya yayılan bir protesto ve ayaklanma dalgası yaşanmıştır. Birçok Ortadoğu ülkesinde yaşanan baskıcı rejimler, işsizlik, enflasyon, sosyal refahın olmayışı, siyasi anlamda yozlaşma, gıda eksikliği, düşünce özgürlüğünün yokluğu ve yolsuzluk gibi sorunlar Arap dünyasındaki protesto hareketlerinin giderek yayılmasına neden olmuştur. Arap Baharı'nda İran ile Suudi Arabistan arasında yaşanan vekâlet savaşları, Ortadoğu'daki mezhepsel çatışmaların giderek derinleşmesine neden olmuştur. Suudi Arabistan ile aynı duyguları paylaşan İsrail, özellikle İslamcı grupların potansiyel yükselişinden veya İran'ın bölgedeki etkisinin güçlenmesinden endişe etmeye başlamıştır. Hatta Arap Baharı, 2011 yılında Suriye İç Savaşı'na neden olmuştur. 2011 yılındaki Suriye İç Savaşı'nda İran'ın desteklediği en önde gelen vekil güç, Hizbullah olmuştur. Suriye İç Savaşı, mülteci krizinin yaşanmasına neden olmuştur. Suriye İç Savaşı'nın sonuçlarının çok yönlü ve birbiriyle bağlantılı olduğunu, bu durumun Suriye'de ve Ortadoğu bölgesinde uzun vadeli etkileri olan bir krize dönüştüğünü belirtmek son derece önemlidir.

14 Temmuz 2015'te İran ile P5+1 ülkeleri arasında bir Nükleer Anlaşma'nın imzalanmasından sonra Suudi Arabistan ve İsrail'in İran'la olan ilişkileri daha da gerginleşmiştir. Özellikle Suriye İç Savaşı'nda İran'ın dış politikadaki manevra kabiliyetinden ve nüfuzunu artırma girişimlerinden endişe duyan Suudi Arabistan ve İsrail'in güvenlik endişeleri artmıştır. Nükleer Anlaşma; İran'a yönelik ekonomik yaptırımların kaldırılmasına yol açarak İran'ın küresel pazara yeniden girmesine ve potansiyel olarak bölgesel nüfuzunu

güçlendirmesine olanak tanımıştır. Dolayısıyla Sünni çoğunluklu bir ülke olan Suudi Arabistan, ekonomik açıdan daha güçlü bir İran'ın bölgedeki Şii milisleri veya grupları finanse edip destekleyebileceğine dair endişeler yaşamıştır. Suudi Arabistan ile ortak endişeleri paylaşan İsrail, İran'ı önemli bir güvenlik tehdidi olarak görmüş ve bu anlaşmanın İran'ın bölgesel hamleleri ve Hizbullah gibi gruplara verdiği desteği yeterince engellemediğini ifade etmiştir. Bu kaygının derinleşmesi sonucunda Suudi Arabistan ve İsrail, aralarında herhangi bir diplomatik ilişki bulunmamasına rağmen İran'ın anlaşma doğrultusunda bölgesel denkleme edindiği konum karşılığında İran'a ve anlaşmaya karşı çıkararak stratejik bir ortak haline gelmişlerdir. Dolayısıyla Suudi Arabistan ve İsrail uluslararası topluma İran'ın dizginlenmesi gereken bir aktör olduğu mesajını vererek, Nükleer Anlaşma'nın iptal edilmesi konusunda çeşitli stratejik hamlelerde bulunmuş ancak başarılı olamamışlardır.

Sonuç olarak 2006 Lübnan-İsrail Savaşı'ndan 2015 Nükleer Anlaşma'ya kadar yaşanan bütün gelişmeler; Şiilik'in önderliğini ve savunuculuğunu yapan İran'ın lehine olmuştur. Özellikle Hizbullah'ın güçlü bir aktör olarak İran'ın yanında tarih sahnesine çıkması, 2010 yılında Arap Baharı'yla birlikte Sünni devletler topluluğunda bir kırılma noktası yaşanması ve 2011 yılında İran'ın Hizbullah üzerinden İsrail'e karşı yürüttüğü vekâlet savaşında başarılı olması; İran'ın bölgesel nüfuzunu artırmasına neden olmuştur. Arap Baharı'yla Arap toplumunun demokrasi talepleri işlevsiz kalmış, hatta Arap Baharı Suriye'de bir iç savaş yaşanmasına neden olmuştur. Sünni devletlerin parçalanması nihayetinde; tarihsel bir Arap düşmanlığı güden İsrail'in çıkarına olmuştur. İran ve İsrail'in aynı sınırlar içerisinde dahi olmayan ve hatta bugüne kadar doğrudan savaşmayan iki ülke olmasına rağmen uluslararası toplumda ve Ortadoğu bölgesinde birbirlerini hedef göstererek yaratmaya çalıştığı algılar, bu algıların inandırıcılığının sorgulanmasına neden olmaktadır.

Kaynakça

- A.A. (2018). Dünden Bugüne İran Nükleer Anlaşması. 16 Şubat 2023 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-iran-nukleer-anlasmasi/1139503> adresinden erişilmiştir.
- AA. (2019). İşgal Altındaki Golan Tepeleri İsrail İçin Neden Önemli ?. 13 Kasım 2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/isgal-altindaki-golan-tepeleri-israil-icin-neden-onemli/1425457>

- AFAD. (2014). Suriye'den Türkiye'ye Nüfus Hareketleri Kardeş Topraklarındaki Misafirlik. Ankara. <https://www.afad.gov.tr/suriye-raporlari>
- Abdulaziz, S. (2020). 6th Plenary Meeting. United Nations General Assembly.
- Acar, H. (2013). Suriye Halkının Beşar Esad'a Direnme Hakkı: Üç Sözleşmecî Bakış. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10 (37) , s.s. 117-144.
- Akbaş, Z. (2012). Ortadoğu'da Değişim Süreci ve Türk Dış Politikası. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, s.s. 51-73.
- Akdoğan, İ. (2021). İran'a Yönelik Suudi Arabistan-İsrail Stratejik Anlatı İttifakı. *İran Çalışmaları Dergisi*, 5(2), s.s.479-503.
- Akdoğan, İ. , Uğuş, M. & Yılmaz, M. M. (2021). Gerçekliğin Yeniden İnşası: Arap-İsrail Normalleşmesinin Orta Doğu Basınında Çerçevesi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 8 (1), s.s.75-118.
- Akgül, F. (2022). Lübnan Tezkereleri Üzerinden Türkiye'nin Barışı Destekleme Harekâtlarına Katılım Motivasyonlarına Yönelik Bir İnceleme. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 18, s.s. 411-448.
- Akkan, İ. & Aksu, F. (2023). Suriye Krizinde Mezhepçiliğin Araçsallaştırılması. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 11 (1), s.s. 154-179.
- Akkoyunlu, N. (2007). Değişen Dünya Düzeninde İran Jeopolitiği. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 38, s.s. 63-76.
- Aksoy, O. (2021). Suriye İç Savaşı'nda Çatışma Yönetimi Perspektifinden Üçüncü Taraf Müdahaleleri. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), s.s. 101-128.
- Akdoğan, İ. (2021). İran'a Yönelik Suudi Arabistan-İsrail Stratejik Anlatı İttifakı. *İran Çalışmaları Dergisi*, 5(2), s.s.479-503.
- Alagha, J.E. (2007). Hizbullah: Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine. (Çev. Göksel, K.). Doğan Kitap, İstanbul.

- Altunışık, M.B. (2007). Lübnan Krizi: Nedenleri ve Sonuçları. TESEV Yayınları, Dış Politika Analiz Serisi, 5.
- Aljazeera. (2014). Syria's Civil War Explained from the Beginning. 29 Ocak 2023 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2018/4/14/syrias-war-explained-from-the-beginning> adresinden erişilmiştir.
- Atacan, F.(2014). Mısır'da 25 Ocak Devrimi'nin Arka Planı: Ekmek, Hürriyet, Adalet. Ortadoğu Konuşmaları, Küre Yayınları, İstanbul.
- Arıkan, A. (2017). Suriye İç Savaşı ve Türkiye'ye Etkileri. Stratejik Ortak Medya ve İnternet Hizmetleri A.Ş.
- Arıkan, S.P. (2012). İran ile P5+1 Ülkeleri Arasında Yeniden Başlayan Nükleer Müzakereler. ORSAM.
- Atmaca, G.H. (2012). İç Savaş Sonrası Lübnan'ın Orta Doğu'daki Konumu. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Atrissi, T. (2007). Political Islam in Lebanon. (Ed. M. Emerson & R. Young). Political Islam and European Foreign Policy: Perspectives from Muslim Democrats of the Mediterranean Brussels. Centre for European Policy Studies, s.s. 86-98.
- Avcı, S. (2021). İran'ın Stratejik Kültüründe Vekâlet ve Hibrit Savaşlar. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 5 (2), s.s. 634-667. Akdoğan, İ. (2012). Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi. Ortadoğu Yıllığı, s.s. 466-482.
- Ayhan, V. (2009). Lübnan Seçimleri: Kazananlar, Kaybedenler ve Türkiye. ORSAM, Analiz 4.
- Ayhan, S. (2023). Lübnan Hizbullahı'nın Sünni Arap Dünyasındaki. Akademik İzdüşüm Dergisi (AİD), 8(1), s.s.48-74.
- Azoulay, M. (2013). The Devil We Know Revisited: Israeli Thinking on the Future of the Assad Regime. The Institute for National Security Studies (INSS) Insights, (427). 14 Mart 2023 tarihinde <https://css.ethz.ch/en/services/digital-library/series.html/136092> adresinden erişilmiştir.

- Bağlıoğlu, A. (2008). Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebi Etkiler. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1), s.s.13-36.
- Bayraktar, B. (2019). Suriye İç Savaşı Açısından Zeytin Dalı (Afrin Harekâtı). *Bilge Strateji*, 11(20), s.s. 51-66.
- Bekaroğlu, E. & Kurt, V. (2015). Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: "Arap Baharı" ve Sonrası Sürecin Analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2 (2) , s.s. 1-36.
- Bilgetürk, İ. (2018). İran'ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), s.s. 398-438.
- Bilgenoğlu, A. & Ağır, B.S. (2021). İran'ın Nükleerleşmesi: Sebepler, Aktörler ve Olasılıklar. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 23(2), s.s. 243-266.
- Bingöl, O. (2013). Arap Baharı ve Orta Doğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13 (2), s.s. 25-49.
- Bozkurt, A. (2014). Hizbullah'ın Lübnan'da Kuruluşu ve Popülaritesinin Sebepleri. *Tarih Okulu Dergisi TOD*, (17), s.s.599-627.
- Bozkurt, K. (2018). Suriye İç Savaşı: Savaşın Yarattığı Mültecilik Akınının Türkiye ve Avrupa Birliği'ne Yansımaları. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 1 (1) , s.s. 57-70.
- Bulut, M. & Bulut, S. (2021). 2006 Temmuz Savaşı, 2011 Suriye Krizi Ve 2019 Protestoları Perspektifinden Hizbullah'ın Lübnan'daki Rolü. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10 (1) , s.s.101-120.
- Buzkıran, D. & Kutbay, H. (2013). Arap Baharı'nın Türkiye'ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), s.s.147-162.
- Byman, D. (2011). Israel's pessimistic view of the Arab Spring. *Washington Quarterly*. 34(3), s.s.123-136.
- Can, Y. (2020). Arap Baharı Sonrası Yemen: Ülkedeki Temel Aktörler Ve Koalisyon Operasyonlarının Meşruluğu. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (20) , s.s. 27-57.
- Cicioğlu, F. (2007). Lübnan 2006. (Ed. İnat, K. & Ataman, M.). *Ortadoğu Yıllığı*, s.s.151-183.

- Coşgun, M. & Zarplı, Ç. (2015). Ortadoğu'da Uluslaşma Sorunu Üzerine Bir Deneme: Modernlik. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4 (8) , s.s. 20-32.
- Cuzdan, V. & Koca, N. (2021). Lübnan'da Ortak Kimliğin Oluşumunda Sedir Devrimi'nin Rolü . *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0 (13) , s.s. 415-449.
- Çağlar, M. T. & Aksu, F. (2019). Suriye Krizinde Aktörler, Uyuşmayan Talepler Ve Çatışan Çözümler. *International Journal of Social Inquiry*, 12 (2) , s.s. 507-544.
- Çetintaş, V. & Sönmez, M. E. (2023). Golan Tepelerinin Coğrafi Ve Stratejik Potansiyeli Ve Önemi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 10 (22) , s.s. 87-102.
- Çınar, M. (2022). Coğrafi Ve Jeopolitik Açından Golan Tepeleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32 (1) , s.s. 19-36.
- Çırakoğlu, A. (2017). İran'ın Gözüyle Arap Baharı. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), s.s. 99-110.
- Dalgıç, L. (2014). Hizbullah-İran İlişkileri. *Ortadoğu Analizi İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Danış, F. (2016). 2006 Savaşı'ndan Günümüze Lübnan'daki Siyasi Tablo. *İNSAMER*, 19.
- Dede, A. (2011). The Arab Uprisings: Debating The Turkish Model. *Insiht Turkey*, 13(2), s.s. 23-32.
- Demir, Y. (2018). Nükleer Kriz Sonucu Bölgenin Jandarması Kim Olacak?. *Anka Enstitüsü*.
- Demirtaş, E. (2014). Ortadoğu'da Devlet ve İktidar Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme. *Metis Yayınları*, İstanbul.
- Dersan Orhan, D. (2016). Syrian Crisis as a Proxy War: A New Cold War Started?. *Akademik Ortadoğu*, 10(2), s.s. 91-104.
- Dilek, M.S. (2017). Rusya Federasyonu- Suriye İlişkilerinin Temelleri. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16(2), s.s. 58-82.
- Duman, T. İ. (2018). Dış Aktörlerin Rekabetinin Gölgesinde Lübnan: Saad Hariri'nin İstifa Süreci. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 5 (1) , s.s. 139-160.

- Duman, Ö. (2022). Uluslararası Hukuk Açısından Libya'daki İstikrar Arayışları ve Demokrasi Deneyimi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 12 (2) , s.s. 21-43 .
- Durmaz, F. & Gül, M. (2022). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1991-2011): Güvenlik Merkezli Yaklaşımdan İşbirliğine. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , (43) , s.s. 395-428.
- Efegil, E. (2013). Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler. *Ortadoğu Analiz*, 5(53), s.s. 104-13.
- Erdurmaz, A. S. (2013). Tunus, Mısır Ve Libya'daki İç Ve Dış Dinamiklerin Arap Baharı'nın Gerçekleşmesinde Etkileri. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (3), s.s. 39-63.
- Fisk, R. (2016). A View of the Syrian War From the Golan Heights, *Indepent*.
- Gire, A. (2016). Egemensiz Bir Devlete İsyan: İsrail- Filistin. *Yıldız Teknik Üniversitesi*, s.s. 52-63.
- Giritli, İ. (1995). Dünya Medyasında Olaylar Ve Sorunlar. *Marmara İletişim Dergisi*, (9), s.s.81-87.
- Gök, A. (2021). Vekâlet Savaşlarında İstihbarat Örgütlerinin Rolü: Kudüs Gücü Örneği. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6 (3) , s.s.728-747 .
- Göksun, Y. (2016). Suriye Krizi Bağlamında Hizbullah'ın Medya Stratejisi. *SETA Analiz*, 163.
- Göngen, M. A. (2014). Arap Baharı Karşısında ABD'nin Tutumu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0 (33) , s.s. 1-18.
- Gül, M. & Karapınar, E. (2019). Nükleer Kriz ve Nükleer Müzakereler. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*. Sayı:76, s.s.75-92.
- Hacıoğlu, N. (2019). İran'ın Nükleer Enerji Program'ının Sınırlandırılmasına İlişkin Kapsamlı Ortak Eylem Planı (2015) ve İran-Rusya İlişkileri. *Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (2) , s.s. 126-145.
- Harunoğulları, M. (2021). ABD ve Rusya'nın Suriye İç Savaşına Müdahalelerinin Jeopolitik Yaklaşımları. *Ortadoğu ve Göç*, 11 (1) , s.s. 43-84.

- Kadiođlu, İ. A. (2020). Suriye İç Savaşı ve Türkiye: Çatışma, Güvenlik ve Sığınma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16 (29) , s.s. 2179-2213.
- Kahraman, E. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu-İran İlişkileri. *Akdeniz Üniveritesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), s.s. 1-43.
- Karakaya, İ. & elik, M. T. (2021). Ortadoğu'da Arap Baharı Süreci ve Libya İç Savaşı. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6 (1) , 175-192.
- Karkın, V. & Yazıcı, Ö. (2015). Arap Baharı'nın Suriye'ye Yansıması ve Türkiye'ye Sığınan Mülteciler (Gaziantep Örneği). *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 4 (12) , s.s. 201-213.
- Kerman, İ. & Efeđil, E. (2017). Terör Örgütü PKK/PYD'nin Suriye'de İzlediği İç Savaş Stratejisinin Deđerlendirilmesi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, "Hibrit Savaşlar" Özel Sayısı, s.s. 162-198.
- Ketenci, A. (2018). Rusya- İran Enerji İşbirliği "Kapsamlı Ortak Eylem Planı" Sonrası Değerşen Dengeler. *Bilge Strateji*, 10 (18) , s.s. 75-92.
- Kılıç, H. (2020). İran-Suudi Arabistan İlişkileri Ve Arap Baharı. *Ahi Evran Akademi*, 1 (2), s.s.122-129.
- Kırık, A. M. (2012). Arap Baharı Bağlamında Sosyal Medya-Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1(3), s.s.87-98.
- Kıbaroğlu. M. (2013). İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye. *Bilge Strateji*. 5(9), s.s.1-8.
- Kocatepe, D. (2017). Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü çıkar atışması. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, İran Özel Sayısı, s.s. 67-101.
- Koç, E. (2020). İran-Lübnan İlişkilerinin Kimliksel Bağlamda Analizi. (Ed. apar, G.). *Siyasal Kitabevi*, Ankara.
- Koçak, K. A. (2012). Yasemin Devrimi'nden "Arap Baharı"na Tunus. *Yasama Dergisi*, (22), s.s. 22-61.
- Koraltan, F. H. (2016). Bir devrim süreci: Arap Baharı. *Yeni Ortadoğu: Toplum, Siyaset ve Ekonomi Konferansı*, Işık Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.s. 30-36.

- Kökçam, S. (2019). Suriye İç Savaşında İsrail'in Politikası. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya.
- Köse, T. (2006). Lübnan'da İstikrar Arayışları. SETA. s.s. 1-61.
- Köse, T. (2007). Değişen Ortadoğu Denkleminde İsrail-Lübnan Krizi ve Türkiye'nin Rolü. Akademik Ortadoğu, 2, s.s. 57-92.
- Köse, T. (2018). İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti:Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları. SETA.
- Kuzu, V. (2019). Suriye İç Savaşında Etkisi Olan Faktörler Ve İran'ın Suriye Politikasının Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Landis, J. & Pace, J. (2007). The Syrian Opposition, 2006-07, by the Center for Strategic and International Studies and the Massachusetts Institute of Technology. The Washington Quarterly, 30(1) s.s. 45-68.
- Martin, V. (2003). Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran. I.B Tauris, London, New York.
- Mavruk Cavlak, Ç. & Gök, A. (2021). Arap Baharı Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında İran'ın Lübnan Siyaseti. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBF Dergisi, 11 (4) , s.s. 2131-2145.
- Mencütek, Z. Ş. , Polat, F. & Durmuş, A. (2015). Devrimsel Süreç Olarak Arap Baharı'nı Immanuel Wallerstein Üzerinden Anlamak. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (22), s.s. 1-15.
- Mengüaslan, H. (2018). Yom Kippur'dan İkinci Lübnan Savaşı'na: İsrail'de Devlet - Toplum İlişkisi ve Savaş'a Bakış. Yeni Fikir Dergisi, 10 (21) , s.s.102-114.
- Mercan, M.H. (2014). Yapısal Sorunların Gölgesinde Değişim Sancısı: Yemen'de Halk Ayaklanması ve Sonrası. Adam Akademi, 4(1), s.s. 21-34.
- Mersinoğlu Craggs, Y.(2019). Israel in the Golan Heights-a Timeline. Financial Times. 21 Kasım 2022 tarihinde <https://www.ft.com/content/8b1a72c2-4c8e-11e9-8b7f-d49067e0f50d> adresinden erişilmiştir.
- Norton, A.R. (2007). The Role of Hezbollah in Lebanese Domestic Politics. The International Spectator, 42(4), s.s. 475-491.
- Oğuzlu, T. (2011). Arap Baharı ve Yansımaları. Ortadoğu Analiz, 3(36), s.s. 8-16.

Okalan, E. & İşyar, Ö.G. (2023). İran Destekli Şii Milislerin Suriye İç Savaşındaki Rolü. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 8(16), s.s.13-35.

Orhan, O. (2011). Suriye’de Demokrasi mi İç Savaş mı?: Toplumsal - Siyasal Yapı, Değişim Senaryoları ve Türkiye. *Ortadoğu Analiz*, 3(29), s.s. 8-26.

Oruç. (2015). İran Nükleer Anlaşması ve İsrail’in Anlaşmaya Yönelik Tepkisi. *Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü*, s.s. 484-500.

Oruç, H. (2016). Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği: 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2) , s.s.3-34.

Oruç, H. (2017). Sekülerlikten Radikalleşmeye: İsrail’in Kurucu Felsefesinde Konstrüktivist Dönüşüm. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 4 (1), s.s. 156-186.

Öner, H. & Acun, C. (2014). IŞİD-PYD Çatışmasının Sıcak Cephesi: Ayn El-Arap (Kobani). *SETA Perspektif*, 77.

Özay, N. (2019). Suriye İç Savaşı Ve Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Sorumluluğu. Yüksek Lisans Tezi. Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özdemir, Ç. (2016). Suriye’de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), s.s.81-102.

Özden Cankara, P. (2021). İsrail’in Arap Baharı’na Yaklaşımı ve Suriye İç Savaşı’na Yönelik Pozisyonu. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17 (38) , s.s. 5657-5685.

Özkoç, Ö.(2006). Lübnan Savaşı Üzerine. *Kronik: Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(3), s.s. 309-316.

Özev, M. H. (2016). İran-Suudi Arabistan İlişkileri, 1932-2014. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66 (1), s.s. 83-104.

Peterson, S. (2006). The Sheikh Behind Hizbullah. *The Christian Science Monitor*.

Polat, E. & Kaya, M. (2022). İran’ın Suriye Politikası. *Akademik MATBUAT*, 6 (1) , s.s. 1-44.

- Pratt, N. (2013). The Arab Spring and the Israel-Palestine Conflict: Settler Colonialism and Resistance in the Midst of Geopolitical Upheavals. *Ortadoğu Etütleri*, 5(1), s.s. 9-40.
- Salmaşur, Y. E. & Şahin, B. E. (2020). Suriye İç Savaşı Sonrası Yaşanan Göç Hareketliliğinin Türkiye Demografik Yapısına Yansımaları. *Uluslararası Afro-Avryasya Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı: Göç*, s.s. 85-103.
- Scheller, B. (2022). Beşar Esad'ın Anlaşılması Zor Geri Dönüşü. Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Analiz.
- Shapir, Y.F. (2017). Hezbollah as an Army. *Institute for National Security Studies Strategic Assessment*, 19(4), s.s. 67-77.
- Sherwood, H. (2012). Israel Fires Into Syria for Second Day. *The Guardian*. 12 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.theguardian.com/world/2012/nov/12/israel-fires-syria-second-day> adresinden erişildi.
- Sinkaya, B. (2011). *Ortadoğu Siyasetinde İran. Barış Kitap*, Ankara.
- Sinkaya, B. (2016). Nükleer Anlaşma Sonası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim. *ORSAM*, (45), s.s. 1-16.
- Sinkaya, B. (2016). Yeni Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-Rusya Ekseni. *ORSAM*, 8 (72), s.s. 22-25.
- Sinkaya, B. (2017). İran'ın Suriye Stratejisi. *Akademik Ortadoğu*, 11(2), s.s.50-64.
- Süvari, K. & Salihi, E. (2022). Suriye Krizinde İsrail'in Güvenlik Politikaları: Tehditler Ve Fırsatlar. *Uluslararası Stratejik Boyut Dergisi*, 2 (2), s.s. 92-105.
- Swanson, N.W. (2008). *Hezbollah's Nasrallah: The Great Man of the Levant*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Iowa State University, Iowa.
- Şen, G. (2012). İran ve Arap Baharı: Bağlam Söylem ve Siyaset. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), s.s. 95-118.
- Şengül, B. (2019). İsrail'in Güvenlik Algısı ve Yansımaları: Demir Kubbe Savunma Sistemi. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, (3-4), s.s. 19-34.

Tarkowski, A. & Basem, F. & Dzianis, M. (2011). From the Network to the Streets: Online Tools and Democratization in Egypt and Belarus. Policy Association for an Open Society, Policy Brief 5, 1-2.

Tarik, R. (2019). Sünni ve Şii İslam: Modern Çatışmanın Tarihsel Bağlamı. Bitlis İslamiyet Dergisi, 1(1), s.s. 73-76.

Tatlı, M. & Ağır, O. (2020). Bir Hibrit Savaş Yöntemi Olarak Terör ve Suriye İç Savaşı. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (8), s.s.35-56.

Tellal, E. (2015). Rusya Suriye'de Ne Arıyor?. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 70(4), s.s. 1047-1050.

The Times of Israel. (2015). Israel Acknowledges It is Helping Syrian Rebel Fighters.

Toker Gökçe, Ö. (2021). Arap Baharı'nın Bir Varyantı Olarak Suriye İç Savaşı ve Esad Rejiminin Ayakta Kalma Nedenleri (2011-2014) . Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (2) , s.s. 24-51.

Tomrukçu, G.(2011). Nedenleri ve Sonuçları ile 2006 İsrail-Lübnan Savaşı. TUIÇ Akademi.

Topal, A. (2012). İsrail'in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı. Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 32 (1) , s.s. 103-154.

Torabi, G. (2012). Arap Revolutions and Iran's Security. Discourse: An Iranian Quarterly, 1(2), s.s. 97-117.

Tür, Ö. (2015). Israel and the Syrian Crisis – Between Keeping the Status Quo and Demanding Change. Ekonomi İşletme ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 1(1), s.s.85-103.

Uzun, E. (2022). İran ve Uluslararası Sistem: Bir Uluslararası Meşrutiyet Mücadelesi. (Ed. Elhan, N. & Karaoğlu, O.). İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Uzun, Ö.S. (2013). İran'a Ekonomik Yaptırımlar: Kırılmalı mı Nükleer Program mı Hükümet mi?. Ortadoğu Analiz, 5(54), s.s. 62-70.

Uzun, Ö.S. (2019). İran Nükleer Programıyla İlgili Güncel Tartışmalar. Akçağ Yayınları, Ankara.

- Yalçın, H. (2015). İran Nükleer Müzakereleri Kim, Neyi, Neden ve Nasıl Aldı?. SETA Analiz. (130), s.s.5-24.
- Yamak, T. & Yıldız, T. & Saygın, E. (2020). Lübnan’da Siyasal Kurumların Yeniden İnşası: Çoğunluk Sisteminden Nispi Temsile. Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 7 (2), s.s. 373-394.
- Yeşiltaş, S.(2019). İran Nükleer Krizi ve Müzakereleri. Social Sciences Studies Journal (SSS Journal), 5(40), s.s. 3956-3970.
- Yılmaz, F. M. (2020). Arap Baharı’nın Türkiye İle Ortadoğu Devletleri Arasındaki Ekonomik İlişkilere Etkisi. Ahi Evran Akademi, 1 (1), s.s. 10-36.
- Yüksel, S. (2019). İran İslam Devrimi Sonrası İran-İsrail İlişkileri 1979-Günümüze. Yüksek Lisans Tezi. Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Zacharia, J. (2011). Israel Wary of Transition in Egypt, Concerned About Regional Stability. The Washington Post. 12 Ağustos 2023 tarihinde https://www.washingtonpost.com/national/israelworries-aboutpeace-amid-regional-tumult/2011/02/01/ABZtFbE_story.html adresinden erişilmiştir.
- Zartman, I.W. & Touval, S. (1985). International Mediation: Conflict Resolution and Power Politics. Journal of Social Issues, 41(2), s.s. 27-45.
- Williams. D.(2021). 13 Mart 2023 tarihinde <https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-says-it-will-keep-golan-assads-fortunes-us-views-shift-2021-10-11/> adresinden erişilmiştir.

